

Praca zbiorowa pod redakcją
Anny Błasiak i Ewy Dybowskiej

Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny

WYŻSZA SZKOŁA FILOZOFICZNO-PEDAGOGICZNA „IGNATIANUM”
WYDAWNICTWO WAM
KRAKÓW 2010

Anna Błasiak
Ewa Dybowska

Rodzicielstwo i jego znaczenie dla procesu wychowania dziecka

Bycie rodzicem nie jest jednorazowym czy nawet kilkukrotnym działaniem na rzecz dziecka, ale jest stałym ciągiem działań, złożonym procesem, aktywnym i rzeczywistym pełnieniem roli rodzicielskiej związanej z opieką, ochroną, kontrolą, kierownictwem, wsparciem w rozwoju dziecka na wszystkich płaszczyznach. Przejawia się to w przyjmowanych postawach rodzicielskich wobec dziecka i stosowanym wobec niego stylem wychowania rodzicielskiego.

Komplementarność ról rodzicielskich

Każde dziecko potrzebuje obojga kochających rodziców, którzy obdarzą je prawdziwym uczuciem i uznaniem, będą je doceniać i akceptować. Dzięki temu będzie się ono czuło potrzebne, kochane i chciane. Dziecko samo szuka miłości rodziców, oczekuje z ich strony pomocy, zapewnienia mu spokoju i szczęścia. Ale z drugiej strony dziecko podlega kontroli rodziców, którzy uczą je zdyscyplinowania, co pozwala mu wytworzyć wewnętrzny ład i daje poczucie bezpieczeństwa. Między rodzicami a dziećmi kształtują się subtelne związki zależności, niezależności i współzależności, istotne dla funkcjonowania dziecka w przyszłości i budowania relacji z innymi¹.

¹ Por. J. Rembowski, *Rodzina jako system powiązań*, w: *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, PWN, Warszawa 1979, s. 139.

Rodzice są pierwszymi i najważniejszymi wychowawcami dziecka². Ze względu na szczególne emocjonalne więzy stają się oni dla niego osobami znaczącymi, mającymi możliwość wywierania na niego istotnego wpływu. Rodzice są dla dziecka osobami, z którymi identyfikuje się w sposób szczególny, wynika z roli, jaką pełnią w jego życiu. Są osobami najbliższymi zarówno w sensie fizycznym, jak i psychicznym, bowiem dziecko styka się z nimi codziennie, zaspokajają oni jego potrzeby i kontrolują jego najważniejsze cele. Dopiero gdy krąg społecznych doświadczeń dziecka rozszerza się poza rodzinę, wówczas zaczyna utożsamiać się ono z innymi osobami spoza rodziny. Jednak identyfikacja z rodzicami odgrywa szczególną rolę w procesie kształtowania osobowości, gdyż dokonuje się ona w okresie wczesnego dzieciństwa, kiedy tworzą się jej fundamenty³.

Współcześnie w pedagogice przyjmuje się zasadę komplementarności obu ról rodzicielskich, czyli współwystępowania w każdym czasie i wzajemnego uzupełniania się. Wzajemne uzupełnianie się mamy i taty w realizowaniu właściwych sobie funkcji służy dobru dziecka, gdyż otrzymuje kompletne bodźce od obu znaczących dla niego osób. Stąd wynikają istotne wnioski dla procesu wychowania w rodzinie. Otóż ważna jest fizyczna obecność obydwójga rodziców, aby dziecko mogło odbierać sygnały i bodźce od mamy i taty, ze świata dwupłciowego. Cechą ról rodzicielskich jest ich „nieprzekazywalność”, ponieważ wynikają one z natury męskości i kobiecości. Nie jest możliwe zastąpienie jednego rodzica przez drugiego, nawet przy najlepszych chęciach. Właściwe pełnienie funkcji rodzicielskiej wymaga od rodziców wewnętrznej integralności i czytelności we właściwych danej płci zachowaniach, tożsamości płciowej oraz radosnej akceptacji siebie. Jest to możliwe w sytuacji, gdy w rodzinach występowały poprawne wzorce kobiecości i męskości, macierzyństwa i ojcostwa⁴. Ojciec i matka są równi w przekazywaniu życia, ale są różni i przeznaczeni do odmiennych ról⁵.

² Por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, Wydawnictwo Poligrafia Salezjańska, Lublin 2002, s. 46.

³ Por. J. Sołowiej, *Identyfikacja dziecka z rodzicami*, w: *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, dz. cyt., s. 145.

⁴ Por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, dz. cyt., s. 87, 89-90.

⁵ Por. J. Pulikowski, *Warto być ojcem*, Wydawnictwo Jerozolima, Poznań 2002, s. 24.

Znamiennymi cechami bycia rodzicem są nieodwracalność i permanentność, bowiem tego faktu nie można zmienić. Z przyjściem dziecka na świat wiąże się bycie rodzicem już do końca życia, nawet wtedy gdy osoba nie podejmuje się realizacji roli rodzicielskiej. Natomiast permanentność bycia rodzicem wynika z faktu, iż tej roli nie można czasowo czy na stałe zawiesić. Rodzicem jest się przez cały czas bez przerwy⁶.

Właściwe i skuteczne pełnienie przez mamę i tatę swoich ról możliwe jest przy pełnej akceptacji pozostałych członków w rodzinie i ich ról. Dlatego, jeżeli ojciec nie akceptuje roli żony lub osoby dziecka, niemożliwe jest dobre wypełnianie roli ojca⁷.

Role ojca w wychowaniu rodzinnym

Współcześnie rola męża i ojca w rodzinie uległa zmianie, ponieważ ojciec wobec dzieci utracił swój dotychczasowy autorytet, wynikający z jego pozycji w rodzinie i obecnie ten autorytet buduje na osobistych walorach i emocjonalnym stosunku do żony i dzieci. Dzisiaj ojciec włącza się w obowiązki domowe i opiekę nad dzieckiem, stając się partnerem żony w codziennym życiu⁸. „Być ojcem to od początku umieszczać dziecko we właściwym kontekście społecznym, stawiającym większe wymagania niż kontakt z tylko jedną, kochającą osobą”⁹.

W literaturze przedmiotu wskazuje się współcześnie na różne aspekty ojcostwa. Pierwszy z nich to aspekt biologiczny (fizyczny, naturalny), który określa, kto jest biologicznym ojcem dziecka i stanowi podstawę pokrewieństwa („więzów krwi”). Drugi aspekt to ojcostwo psychiczne i duchowe, które stanowi efekt świadomej pracy ojca nad sobą. Tutaj mężczyzna uczy się

⁶ Por. A. Kwak, *Spoleczny i indywidualny wymiar rodzicielstwa*, w: *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, red. A. Kwak, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2008, s. 22.

⁷ Por. J. Brągiel, S. Kawula, *Więzi społeczne w rodzinie*, w: *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, red. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007, s. 127.

⁸ Por. tamże, s. 128.

⁹ M. Braun-Gałkowska, *Psychologia domowa*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 171.

tej roli samodzielnie. Kolejna kwestia to ojcostwo w aspekcie wychowawczym, które wiąże się z obecnością ojca w procesie kształtowania się przyszłych postaw społecznych dziecka. Następny z aspektów to ojcostwo moralne, które przejawia się w autorytecie ojca przekazującego hierarchię zasad i wartości oraz celów życiowych¹⁰. Oprócz wyżej wymienionych aspektów wskazuje się również na aspekt prawny ojcostwa, który gwarantuje dziecku „prawne pochodzenie”, umiejscawia go w ramach określonej struktury społecznej, określa władzę rodzicielską, przy czym najlepszym rozwiązaniem dla dziecka i całej rodziny jest sytuacja, gdy jeden i ten sam mężczyzna jest równocześnie ojcem biologicznym i prawnym¹¹. Ojcostwo realizowane w sposób dojrzały nie jest czymś statycznym. Bycie ojcem jest bowiem kwestią woli, wyboru pewnego stylu życia, stanowi też rodzaj duchowego powołania. Mężczyźni nie rodzą się, lecz stają się ojcami¹².

Do najważniejszych wartości, które tata wnosi do wychowania dzieci, należy zaliczyć wspieranie i uzupełnianie emocjonalne matki oraz wprowadzanie dzieci w rzeczywistość zewnętrzną, bo uczy je, jak żyć w świecie pozarodzinnym poprzez pobudzenie ich ciekawości i zainteresowań, tłumaczenie, odpowiadanie na pytania, zapewnianie poczucia bezpieczeństwa w konfrontacji ze światem zewnętrznym. Najczęściej ojciec daje odpowiedź na pytanie, „dlaczego”¹³. Ojciec, będąc wychowawcą, pobudza rozwój intelektualny i pragmatyczny dziecka, ale nie narzucając mu drogi życiowej, bo poprzez swój wpływ wychowawczy jest także strażnikiem jego wolności¹⁴. Ponadto poprzez swoją postawę pobudza u dziecka potrzebę osiągnięć i kształtuje właściwy stosunek do nauki szkolnej.

¹⁰ Por. M. Bieńko, *Model ojcostwa w prywatnym i publicznym kontrakcie społecznym*, w: *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, red. A. Kwak, dz. cyt., s. 67-68.

¹¹ Por. B. Mierzwiński, *Mężczyzna jako mąż i ojciec*, w: *Wychowanie do życia w rodzinie. Książka dla nauczycieli, rodziców i wychowawców*, red. K. Ostrowska, M. Ryś, CMPPP MEN, Warszawa 1999, s. 180.

¹² Por. M. Bieńko, *Model ojcostwa w prywatnym i publicznym kontrakcie społecznym*, w: *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, red. A. Kwak, dz. cyt., s. 67-68.

¹³ Por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, dz. cyt., s. 88.

¹⁴ Por. J. Brągiel, S. Kawula, *Więzi społeczne w rodzinie*, art. cyt., s. 125.

Ojciec orientuje swojego potomka na określony świat wartości. Wychowanie społeczne i religijne w dużym stopniu jest uzależnione od obrazu ojca, od przykładu, jaki daje swoim dzieciom. Ojciec częściej niż matka określa prawa i obowiązki, pilnuje dyscypliny, stawia wymagania, zachęca do coraz trudniejszych zadań. Poprzez pracę zarobkową mężczyzna zapewnia poczucie bezpieczeństwa całej rodzinie. Stanowi on wzór męskości dla swoich dzieci, szczególnie dla synów, natomiast dla córek jest pierwszym mężczyzną, wobec którego odkrywają siebie jako kobiety¹⁵.

W zakresie roli ojca wyróżniono element wewnątrzrodzinny i pozarodzinny, który polega na pierwszoplanowym kierowaniu życiem rodzinnym oraz reprezentowaniu rodziny w środowisku zewnętrznym i łączeniu życia rodzinnego z życiem społecznym. Ponadto element wewnątrzrodzinny został podzielony na element ogólnorodzinny i rozwojowo-wychowawczy. W perspektywie rozwojowo-wychowawczej ojciec reprezentuje wobec potomka siłę fizyczną, energię, stanowczość oraz zapewnia mu odpowiednie warunki ekonomiczne, daje poczucie bezpieczeństwa i stabilności. W zakresie życia rodzinnego ojciec w coraz większym stopniu współpracuje z matką, uzgadniając z nią sprawy rodzinne¹⁶.

Reasumując refleksję dotyczącą roli ojca w rodzinie, należy wskazać na trzy zasadnicze jego funkcje w tym środowisku: znaczenie ojca w procesie formowania się rodziny (kształtowanie właściwych relacji z żoną, funkcja prokreacyjna, odpowiedzialne rodzicielstwo), obecność ojca w procesie wychowania dzieci oraz utrzymanie i ochrona rodziny¹⁷.

Dobry ojciec to przede wszystkim taki, który jest obecny, czyli fizycznie i psychicznie zaangażowany w sprawy domu, który jest blisko i zna dziecko, jego marzenia, pragnienia i zainteresowania. Ponadto dobry ojciec powinien być osiągalny, gdy dziecko chce porozmawiać, dlatego musi umieć rozmawiać i słuchać. Ważne jest także, by był wsparciem dla dziecka i autorytetem oraz wzorem postępowania. Jednak najważniejszą kwestią w tym zakresie jest ojciecowska miłość. Ojciec musi kochać dzieci, nie stawiając

¹⁵ Por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, dz. cyt., s. 88.

¹⁶ Por. J. Bragiel, S. Kawula, *Więzi społeczne w rodzinie*, art. cyt., s. 126.

¹⁷ Por. B. Mierzwiński, *Mężczyzna jako mąż i ojciec*, art. cyt., s. 182-186.

żadnych warunków i nigdy nie może wycofać swojej miłości, nawet jeśli dziecko coś zawiniło swoim postępowaniem, bo kocha, dając wolność przez szacunek¹⁸.

Rola matki w wychowaniu rodzinnym

Być matką w znaczeniu powszechnym oznacza przyjęcie i urodzenie dziecka, wydanie go na świat, przekazanie go światu. Jest to proces długi i złożony, chodzi bowiem o wprowadzenie w świat nowych pokoleń w sensie fizycznym, psychicznym i duchowym. Mieć dziecko to nie to samo, co być matką¹⁹. Macierzyństwo ujmowane jest jako zadania do wykonania względem dziecka, czyli pewien zespół czynności i zachowań kobiety realizowany wobec potomka, określając swoje miejsce w rodzinie i społeczeństwie. Urodzenie dziecka powoduje u kobiety zmiany w jej zewnętrznej społecznej tożsamości (inaczej jest postrzegana przez inne osoby) oraz w poczuciu jej tożsamości (następuje zmiana w zakresie tego, co ona sama myśli i czuje na swój temat)²⁰.

W literaturze przedmiotu opisuje się wiele rodzajów macierzyństwa. Wskazuje się na macierzyństwo egzystencjalne wynikające z potrzeby nadania swojemu życiu sensu i znaczenia. Macierzyństwo instynktowne charakteryzuje się chęcią posiadania dziecka za wszelką cenę. Z kolei macierzyństwo zaprzeczone wyraża się w niechęci do posiadania dziecka. Inny rodzaj to macierzyństwo zastępcze, które wiąże się z opieką i wychowaniem nieswoich biologicznie dzieci. Opisuje się również macierzyństwo wymuszone jako konsekwencję gwałtu lub nieplanowanej ciąży. Niektórzy autorzy wskazują także na macierzyństwo konformistyczne będące elementem dopasowania się do grupy oraz macierzyństwo pragmatyczne będące uzyskaniem roli matki dla powszechnego uznania, zatrzymania mężczyzny czy zapewnienia sobie opieki na starość²¹. Współcześnie charakteryzowane

¹⁸ Por. M. Braun-Gałkowska, *Psychologia domowa*, dz. cyt., s. 179-181.

¹⁹ Por. tamże, s. 159, 164.

²⁰ Por. M. Bieńko, *Kulturowo-społeczne skrypty kobiecego macierzyństwa*, w: *Rodzicielstwo między domem, prawem, służbami społecznymi*, red. A. Kwak, dz. cyt., s. 43.

²¹ Por. B. Trzop, *Typy kultury popularnej na łamach czasopism kobiecych*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2005, s. 167.

jest również macierzyństwo utracone, wynikające z niemożności bycia matką na skutek barier zdrowotnych lub z powodu braku partnera oraz macierzyństwo wywalczone będące konsekwencją określonych zabiegów medycznych oraz macierzyństwo poświęcone dotyczące sytuacji, kiedy kobieta świadomie rezygnuje z dzieci na rzecz kariery²².

Związek matki z dzieckiem jest wielostronny i bogaty w treści oraz znamieny w swoich konsekwencjach. Specyficzna rola przypada matce w zaspakajaniu potrzeb dziecka, gdyż pojawia się ono na świecie jako istota bezradna i całkowicie zależna od innych. Zaspokajając podstawowe potrzeby związane z karmieniem, troską o higienę, matka obdarza dziecko swoją czułością, dobrocią i miłością, co sprzyja dalszemu jego rozwojowi. Podczas wykonywania czynności pielęgnacyjnych ma miejsce stała wymiana bodźców między nimi i powstają wzajemne formy porozumienia i rozumienia swych uczuć. Dla zdrowia psychicznego danej osoby ważne jest, by jako dziecko miała warunki do ukształtowania trwałej i bliskiej więzi uczuciowej ze swoją matką, która będzie źródłem zadowolenia i satysfakcji²³.

Do najważniejszych wartości, które matka wprowadza do procesu wychowania, należy jej szczególna miłość, która kształtuje w dziecku zdolność do miłowania. Relacja matka – dziecko jest prototypem wszelkich kontaktów społecznych. Otwarcie się lub zamknięcie w tych interakcjach powoduje konsekwencje na całe życie, bowiem mama stanowi pierwsze TY. Ważną funkcją matki jest udzielanie pomocy w kształtowaniu pozytywnego obrazu siebie. Ponieważ wobec mamy dziecko odkrywa, że jest kimś, że jest ważne i potrzebne²⁴.

Rodzicielka umożliwia odczytywanie otaczającego świata, zarówno w sensie pozytywnym, jak i negatywnym. Matka opiekująca się dzieckiem jest dla niego całym światem i przez nią przychodzi on do dziecka. Od jej postawy zależy, jaki ten odbiór świata będzie. Włącza ona dziecko w pewien porządek, jest pierwszym autorytetem i źródłem postępowania moralnego, wyznaczając mu przynależne prawa i obowiązki. Ponadto matka

²² Por. M. Bieńko, *Kulturowo-społeczne skrypty kobiecego macierzyństwa*, art. cyt., s. 47.

²³ Por. J. Brągiel, S. Kawula, *Więzi społeczne w rodzinie*, art. cyt., s. 119-120.

²⁴ Por. J. Wilk, *Pedagogika rodziny. Zagadnienia wybrane*, dz. cyt., s. 88.

jest dla dzieci pierwszym obrazem kobiecości, bowiem relacje z nią uświadamiają im własną płęć (dla córki jest to odkrycie kobiecości i macierzyństwa, dla syna odkrycie pierwszej kobiety w życiu, w pewnym sensie prototyp przyszłej żony)²⁵.

Analizując rolę matki w rodzinie, warto również wskazać na etapy macierzyństwa, są nimi: przyjęcie dziecka, opieka nad dzieckiem i pomoc w odejściu. Pierwszy etap związany z przyjęciem dziecka wiąże się z decyzją matki i ojca oraz określonym wyborem. Kolejny etap to opieka nad dzieckiem, łączy się on z faktem, że rozwój dziecka trwa długo i przez wiele lat dziecko potrzebuje pomocy, opieki i wsparcia. Ostatni etap to pomoc dziecku w odejściu, by mogło żyć samodzielnie. Przy czym usamodzielnianie zaczyna się już na początku życia odłączeniem fizycznym – porodem, przecięciem pępowiny. Potem każdy dzień stanowi przygotowanie do samodzielności i odpowiedzialności. Rodzice wychowują dzieci dla przyszłości²⁶.

Realizacja rodzicielstwa – wymiary ról rodzicielskich

Działania rodziców są ukierunkowane na dobro dziecka oraz zaspakajanie jego potrzeb i obejmują kilka sfer: opiekę, kontrolę i rozwój. W obrębie każdej z nich występują dwa poziomy działania: zapobieganie ewentualnemu skrzywdzeniu dziecka oraz promowanie tego, co może dziecku pomóc, wesprzeć je. Te kierunki działania rodziców wymagają z kolei posiadania określonych środków, takich jak wiedza i zrozumienie, motywacja i możliwości²⁷.

Wymiar opieki związany jest z zaspokajaniem wszelkich potrzeb. Opieka fizyczna ma na celu realizację potrzeb podstawowych, które pozwalają dziecku przeżyć (pożywienie, ciepło, sen, schronienie). Z kolei opieka emocjonalna przejawia się w obdarzaniu dziecka miłością, by czuło się potrzebne, chciane i akceptowane. Opieka społeczna sprzyja nawiązywaniu kontaktów z rówieśnikami i dorosłymi, dostarczając dziecku informacji o samym sobie, o swojej wartości i wartości innych, stymuluje

²⁵ Por. tamże, s. 88-89.

²⁶ Por. M. Braun-Gałkowska, *Psychologia domowa*, dz. cyt., s.164, 168-169.

²⁷ Por. A. Kwak, *Spółeczny i indywidualny wymiar rodzicielstwa*, art. cyt., s. 24-25.